

Е60

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Ємельяненко Євгенія Олегівна

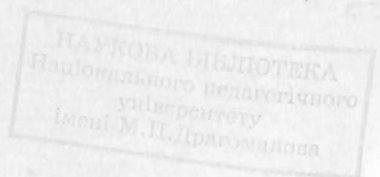
УДК: 141.7 : 316.344.7 : 624.2 (У77)

**МАРГІНАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В
УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
(БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР)**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
Заслужений діяч науки і техніки
Степико Михайло Тимофійович,
Національний університет стратегічних
досліджень, старший науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Попович Микола Дмитрович,
Подільський державний аграрно-технічний
університет, завідувач кафедри історії, філософії
та права;

доктор філософських наук, професор
Утюж Ірина Геннадіївна,
Запорізький державний медичний університет,
завідувач кафедри суспільних дисциплін;

доктор філософських наук, доцент
Доній Наталія Євгенівна,
Академія державної пенітенціарної служби,
професор кафедри економіки та соціальних
дисциплін.

Захист відбудеться “30” листопада 2017 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “30” жовтня 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.П.Кивлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження.

Сутність соціальної реальності сьогодні, як ніколи, визначається, характеризується та пізнається в першу чергу через категорії трансформації, транзитивності, перехідності і плинності. Це передбачає постійні суттєві зміни та зсуви всіх стабілізаційних елементів соціокультурного поля в існуванні людини: норм, цінностей, ідеалів, можливостей, переконань тощо. Сама внутрішня діалектика процесів ідентифікації та самовизначення в межах суспільної динаміки набуває інакшого, значно більш різноманітного, диференційованого та різнонаправленого характеру, розуміння якого стає передумовою успішної соціальної взаємодії.

Запити та потреби сталого суспільного розвитку, що є вкрай нагальними для сучасної цивілізації, вимагають формування та підтримання цілісності, органічності внутрішнього соціокультурного та гуманітарного простору країн, визначення засад та підвалин сталої самоідентифікації в різних сферах. Це актуалізує дослідження особливостей маргіналізації сучасного українського суспільства у вимірі запитів гуманітарної безпеки держави, оскільки саме маргіналізація набуває статусу визначальної характеристики соціальної динаміки у періоди глибоких трансформацій. Так, втративши звичні ролі та ідентифікації, орієнтири особистих біографій і життєвих стратегій, коли соціальні суб'єкти опиняються у стані невизначеності, перехідності – тобто маргінальності – можливості сталого розвитку як держави взагалі, так і в гуманітарній сфері зокрема опиняються під значною загрозою, оскільки перебування в постійній перехідності спричиняє непомірний тиск і деструктивний вплив на людину.

Складна динаміка суспільних змін в сучасній Україні, низка внутрішніх масштабних криз (політичного, соціокультурного, економічного тощо характеру) та нагальна необхідність їх подолання в довготерміновій перспективі вимагає аналізу стимулюючих і стримуючих основ, що визначають цілісність та стабільність соціокультурного та гуманітарного простору країни, переосмислення співвідношення матеріального і духовного в життєдіяльності суспільства, з'ясування місця людини в економічних, соціальних, політичних реаліях сьогодення, розуміння сутності процесів, що відбуваються в індивідуальній та суспільній свідомості сучасних громадян України, зокрема, в аспекті маргінальності.

Так, безпека гуманітарного простору країни і заходи досягнення її належного рівня набувають все більшої пріоритетності та актуальності, подекуди останнім часом у цій сфері Української держави відбулися значні зміни, що вимагають зростання державної уваги до гуманітарного сектору.

Політика гуманітарної безпеки спрямована на формування захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, стратегічних інтересів суспільства та держави у сферах освіти і науки, цілісності культурного простору, підтримання та збереження історичної пам'яті, питаннях релігії, етнічних меншин, мови та інформації тощо. Тобто тих сегментах суспільного

виробництва, які формують та підтримують сталий, поступальний духовний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, направлені запобігання та нейтралізацію реальних і потенційних загроз гуманітарній сфері національної безпеки. Ці стратегічні цілі забезпечуються через впровадження низки політико-правових, організаційно-адміністративних, фінансово-економічних, контрольно-регулюючих та інших заходів.

Належний рівень гуманітарної безпеки може бути сформований лише за умов зваженого, науково обгрунтованого, співвіднесеного з середовищем впровадження та об'єктом спрямування комплексу узгоджених між собою заходів гуманітарної політики. Тож, стан суспільства, в якому реалізовуватимуться означені заходи, доцільне розуміння специфіки цього стану, можливість прогнозування реакцій та трансформацій є вихідними передумовами дієвості та ефективності політичної практики в гуманітарній сфері. Таким чином, ґрунтовний концептуальний дослідницький аналіз маргіналізації українського суспільства є необхідним базовим підґрунтям розробки принципів основ та системи заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня безпеки гуманітарного простору країни.

За умов реалізації наукового потенціалу суспільствознавчих та гуманітарних наук при формуванні інструментарію в сфері гуманітарної безпеки України за рахунок об'єктивного врахування аспектів маргіналізації суспільства як ключового чинника в сьогоденному вимірі означені негативи та загрози можуть бути подолані. Важливість досліджень маргіналізації обумовлена, найперше, тим, що нові підходи до з'ясування можливостей суспільного зростання та стабілізації охоплюють не лише матеріальні, але й духовні, глибоко гуманістичні важелі людської життєдіяльності заради виявлення глибинних причин соціального неблагополуччя.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Проблематика, що підіймається в дослідженні, знаходиться на перетині наукових площин та є мультидисциплінарною. Можна систематично згрупувати шари досліджень, в яких так чи інакше розробляється проблематика маргінальних явищ та маргіналізаційних процесів.

В межах першої групи варто об'єднати всі наукові праці, що є основою концептуалізації маргінальності (явищ перехідності, мінливості та змін, чужацтва, межі, границі як такої, простору і границі у просторі тощо). Ці питання більшою чи меншою мірою осмислювались у довгій низці різнопланових досліджень від Анаксагора, Анаксимандра, Арістотеля, Геракліта, Платона, Ф.Аквінського до І.Канта, Г.Гегеля, Й.Фіхте, і потім А.Шопенгауера, Ф.Ніцше. Далі вже в межах філософської антропології та екзистенціалізму Ж.Бодрійяра, А.Камю, С.К'єркегора, Ф.Ніцше, Ж.-П.Сартра, М.Фуко, Е.Фромма, М.Хайдегера, М.Шелера, К.Ясперса та інших відкидається речовинна онтологія, що веде до виявлення внутрішньої, глибоко вкоріненої неоднозначності, мінливості в людині через співвідношення в її житті різних модусів. У другій половині ХХ століття в роботах А.Бергсона, Ю.Габермаса, В.Дільтея, Г.Зіммеля, Ю.Лотмана та інших виявилось різке зростання інтересу науковців до перехідних, транзитивних станів в суспільстві. Особливості

сучасних соціуму, культури, соціокультурного простору, суспільної свідомості, включеної в нього, ґрунтовно аналізуються в роботах М.Бахтіна, В.Біблера, Ф.Гваттарі, М.Кагана, М.Кастельса, Ж.Лакана, К.Леві-Строса, Ж.-Ф.Ліотара, М.Мамардашвілі, Х.Ортега-і-Гассета, П.Тейяр де Шардена та інших.

Другу групу у джерельній базі дослідження складають праці, присвячені власне явищу маргінальності в його соціологічному та культурологічному розрізі. Так, починаючи з кінця ХІХ – початку ХХ століття соціологи (Е.Дюркгейм, Г.Зіммель, Р.Мертон, Р.Парк, У.Самнер, Е.Стоунквіст, Т.Шибутані та інші), культурологи та філософи (В.Каганський, М.Еліаде, А.Мігунов, Е.Тофлер, М.Епштейн та інші) розглядають проблему перехідності виводячи такі поняття як «маргінальність», «маргіналізація», «маргінальна особистість», «помежеві (лімінальні)» культурні спільності та цивілізаційні утворення в контексті розуміння останнього як абомінації соціальної природи та простору. В подальшому традиції культурної маргінальності продовжують А.Антоновські, М.Вудс, Д.Головенські, А.Грін, Р.Гласс, М.Гордон, Л.Харман, Р.Херрік, наголошуючи на всеохопності даного явища і неможливості вичерпати його дослідження суто соціологічним полем.

Третю групу наукових праць складають роботи, що розкривають фундаментальні та локальні аспекти маргіналізації в різних суспільствах, її конкретно-історичні форми, сфери, прояви тощо. Це роботи А.Атояна, О.Балабанової, С.Баньковської, С.Гуріна, М.Іванової, А.Істіґєєвої, С.Кирилюк, І.Лапової, С.Логачової, Н.Мельникової, Є.Старикова, С.Перевальської, І.Попової. Вітчизняні дослідження маргіналістики в науковому діапазоні від бачення маргінального в контексті соціокультурного середовища та його трансформацій до особистісних вимірів та конкретно-суб'єктивних форм даного явища відобразились в дослідженнях Г.Баршацької, А.Беседіна, В.Бобиля, Ю.Бродецької, О.Бутиліної, І.Гордієнко-Митрофанової, В.Жадана, А.Кузнецова, О.Кучинської, О.Литвиненка, В.Мандибури, А.Маслова, В.Муляра, В.Писарева, Т.Салтєвської, інших. Проблеми онтологічних підґрунть особистісної ідентичності в умовах всезагальної трансгресії у їх зв'язках з процесами глобалізації досліджуються А.Арсеньєвим, Н.Божидарнік, В.Давиденко, Н.Доній, І.Загрійчуком, Т.Злобіною, Ю.Калиновським, Л.Кемаловою, Л.Кирсановою, В.Кочаном, Л.Лойко, О.Мететою, Б.Марковим, А.Невелевим, Г.Нестеренко, А.Свящук, С.Смирновим, В.Сухачовим, О.Ярською-Смирновою та іншими.

Четверту групу досліджень складають роботи, присвячені проблематиці національної та гуманітарної безпеки як в загальних теоретико-методологічних аспектах, так і у зв'язку з проблемою ідентичності/маргінальності в різних сферах. Ці питання досліджували І.Богачевська, І.Булига, О.Бучма, В.Горбулін, В.Валєвський, А.Дацюк, С.Здіорук, С.Зубченко, В.Токман, М.Ожеван, Б.Парахонський, О.Радченко, М.Розумний, М.Степико, Т.Черненко, С.Чукот, Г.Яворська та інші. В роботах закордонних фахівців питання гуманітарної політики та безпеки відобразились в працях та дослідженнях Дж.Бересфорта, Л.Бернс, Дж.Бернхарма, К.Брюдерлайна, Дж.Кіртон, Дж.Корсгрейва,

С.Крофта, І.Масса, П.Моргана, Дж.Рі, Е.Роулі, А.Сухарьова, Т.Терріфа, М.Форесті, Д.Хагlund, К.Харгрейв та багатьох інших теоретиків та практиків.

Загальну методологічну основу осмислення феномену маргінального в умовах соціокультурних трансформацій склали роботи В.П. Андрущенко, Т.В. Андрущенко, Т.І. Андрущенко, М.Бойченка, В.Вашкевича, В.Воронкової, В.Заблоцького, С.Клепко, А.Кравченко, В.Корнієнко, С.Кострюков, Н.Кочубей, А.Кравченко, В.Кременя, В.Кушерця, Я.Любивога, І.Немчинова, М.В.Поповича, М.Д.Поповича, В.Савельєва, Н.Скотної, М.Степика, В.Ярошовця у сферах соціальної філософії, філософії історії, філософської антропології та філософії культури, історії філософії, філософії освіти. Важливими також є роботи Р.Вернидуба, Е.Герасимової, Т.Жижко, О.Кивлюк, В.Муляра, І.Немчинова, Л.Панченко, В.Покася спрямовані на осмислення функціонування освітньої сфери визначальної у формуванні гуманітарного простору. Погляди на сутнісні зміни функціонування системи «людина-світ» в умовах переходу світоглядної парадигми від модерного до постмодерного світогляду відображені у працях С.Куцепал, Н.Мозгової, Т.Розової, Д.Свириденка, О.Скубашевської та ін.

Тож, певна потужна теоретична база для вивчення маргіналізації як феномену соціокультурних трансформацій напрацьована, але комплексне осмислення, що відповідало б дійсному стану суспільного середовища до сьогодні відсутнє. Окремо це стосується аспектів формування актуальної політики гуманітарної безпеки держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук» (затверджено рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 24 грудня 2008 р.). Крім того, дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідних тем «Саморегуляція соціального організму країни» (державний реєстраційний номер 0105U000447) і «Громадські організації як чинник демократизації суспільства» (номер державної реєстрації 0108U000361), які були виконані в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Тема дисертації затверджена протоколом №11 від 25 червня 2015 року засідання Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Метою роботи є концептуальне відтворення природи й сутності маргіналізації як феномену соціокультурних трансформацій сучасного суспільства в контексті пріоритетів цілісності, безпеки і гармонізації гуманітарного простору країни.

З поставленої мети логічно випливає низка дослідницьких **завдань**:

– аналіз виникнення і становлення категорії «маргінальність» у межах філософії й інших наук як історично, так на сучасному етапі досліджень;

обґрунтування значущості вивчення суспільних явищ через контекст маргінальності-перехідності як іманентної властивості людини;

- формулювання і конкретизація просторових та темпоральних вимірів сутності маргінального в контексті запитів гуманітарної безпеки держави в суперечливих умовах транзитивного суспільного поступу;

- структурування актуальних напрямів, механізмів та суб'єктів маргіналізації сучасного суспільства і маргінальності перехідного, пограничного стану трансформації свідомості, екзистенційно іманентного для людини;

- відстеження проявів, трансформацій та еволюції феномену маргінального в світовій історії становлення та розвитку суспільств, культур та цивілізацій;

- опис вимірів маргіналізації в сучасному постіндустріальному глобалізованому суспільстві в контексті процесів урбанізації;

- виявлення базових підґрунть, які є рушієм маргіналізації сучасного українського суспільства в господарсько-економічній сфері та їх гуманітарних аспектів;

- конкретизація ключових об'єктивованих соціокультурних аспектів маргіналізації сучасного українського суспільства в контексті історичного розгортання та сьогоденного буття, здійснення компаративного аналізу соціокультурних підґрунть маргіналізації населення в Україні в контексті історії її регіонального розвитку;

- ідентифікація смислоутворюючих стрижнів формування та функціонування особистісно-індивідуальних, суб'єктивних підґрунть маргіналізації населення в Україні та світі;

- обґрунтування феноменологічного характеру життєвого стилю, рефлексії власної соціальності та екзистенційності в особистісних виборах життєвих стратегій сучасної людини;

- визначення та розкриття аспектів політики гуманітарної безпеки держави, спрямовані на подолання гуманітарних загроз зумовлених маргіналізацією як результатом бідності, зuboжіння та соціальної ексклюзії;

- характеризувати об'єктивованих вимірів маргінальності як феномену соціокультурних трансформацій в контексті загроз цілісності гуманітарного простору країни;

- розкриття провідної ролі суб'єктивованих вимірів маргінальності як загрози гуманітарної безпеки держави сьогодні.

Об'єктом дослідження є маргіналізація сучасного українського суспільства в умовах соціокультурних трансформацій.

Предметом дослідження є прояви маргінальності як феномену соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства в контексті пріоритетів гуманітарної безпеки держави.

Методи дослідження. В основі дисертації лежить філософська концепція, що визначає міру всіх феноменів індивідуального та суспільного існування людини, включаючи їх у загальний контекст онтологічної цілісності. Виходячи з такого уявлення про буття людини, феномен маргінальності постає

органічною складовою цілісного життєвого світу. В ньому знаходять своє відбиття всі перехідні стани як у їх просторовому, так і у темпоральному вимірах, що є фундаментальною основою змін.

Цей контекст спрямував дослідження в бік багатофакторного підходу: використання історико-філософського обґрунтування механізмів становлення й трансформації маргіальності, побудова історико-порівняльних моделей суспільного розвитку задля з'ясування фундаментальних характеристик маргіальності в її соціокультурних та антропологічних проявах, сполучення філософських і нефілософських контекстів, взаємодоповнення філософських і загальнонаукові методів аналізу.

В дослідженні використовувались такі філософські та загальнонаукові методи системного аналізу, аналізу і синтезу, сходження від абстрактного до конкретного, власне при обґрунтуванні та аргументації висновку щодо обумовленості феномена маргіальності самими особливостями функціонування свідомості й мислення; методу аналогії, порівняльного та порівняльно-історичного методів – при виокремленні специфіки різних типів та форм маргіальності, в умовах вивчення соціальних явищ через порівняння конкретних проявів культури, соціокультурних практик, особливостей економічної життєдіяльності та господарювання тощо, внаслідок чого людська самотність постає специфічною композицією загальнолюдських рис. Гіпотетико-дедуктивний метод дозволив осмислити різні наукові визначення маргіальності та її складових, опрацювання атрибутів феномену помежовості (пограничності). Широкого застосування в роботі здобув метод моделювання, який дозволив абстрактне і комплексне осмислення процесів маргіалізації суспільства в сучасній Україні та перспектив трансформації та розвитку цього явища. При з'ясуванні специфіки співвідношення «об'єктивованого – суб'єктивованого» в процесі маргіалізації використовувався герменевтичний та конкретно-історичний метод. Прогностичний, евристичний та інші загальні й спеціальні методи аналізу суспільних явищ та процесів використовувались для імплікації особливостей, факторів, внутрішніх рушійних сил маргіалізації до проблемного поля безпеки гуманітарного простору держави. У межах цієї дисертації теоретичні узагальнення щодо предмету дослідження проводились переважно з позицій системного та компаративного підходів. Маргіальність як гуманітарне явище розглядалась відповідно до принципів позицій розуміння людини в контексті феноменології та екзистенціалізму. Маргіальність як суспільний феномен досліджувалась з позицій структурно-функціонального та соціокультурного підходів, доповнених основними положеннями теорії самоорганізації складних систем.

Наукова новизна роботи полягає в філософській рефлексії сутності маргіальності як екзистенціалу «буття-в-переході», що дозволяє об'єднати її темпоральні та просторові модуси як історичного, соціокультурного, соціально-психологічного, інтелектуально-духовного явища у цілісність в її імплікації до проблем безпеки гуманітарного простору України.

У дисертації сформульовані положення, що конкретизують наукову новизну дослідження і виносяться на захист:

Вперше:

– *сформовано та обґрунтовано комплексну концептуальну модель маргінальності у розрізі як її статички, так і динаміки, що демонструє даний феномен у контексті доцільної та рівноважної взаємодії різних сфер, напрямів, агентів та суб'єктів процесу маргіналізації через розгортання та сходження його об'єктивованих та суб'єктивованих вимірів та векторів «зовні-всередину» та «зсередини-назовні» один до одного при сучасному переважанні останнього, тобто руху від буття самого екзистенціалу до конкретних модусів та форм його втілення при взаємодії із зовнішнім середовищем;*

– *окреслено особливості трансформації феномену маргінального у постмодерну добу з конкретизацією його якісних змін в контексті переходів буття даного феномену з об'єктивованого в різко суб'єктивований вимір з визначальним домінуванням останнього через розкриття домінуючої ролі суб'єктивного виміру процесів маргіналізації стосовно сучасної детермінації поведінки та діяльності індивіда як суб'єкта соціальної дії, що актуалізує необхідність встановлення відповідності ідентичності та самотності (культури, традицій, історії, мови, релігії, мистецтва тощо) в аспекті захисту їх універсального, гуманістичного змісту щодо їх унікального демаргіалізуючого потенціалу;*

– *визначено, що маргіналізація в постмодерному суспільстві набуває дисперсного характеру, відбувається перехід від «маргінальності в масах» до «маргіналізованих мас», ідентичність не просто порушується – вона розмивається у своїй сутнісній основі, безвідносно конкретного суспільства, а в контексті загально-цивілізаційних транзитивних процесів, тож маргінальність виявляє іманентний, проте невловимий, постійно мінливий характер; уявлення, що в сучасних умовах всезагальної трансгресії стан маргінальності стає атрибутом буття особистості;*

– *досліджено вплив процесів суспільної маргіналізації на безпеку гуманітарної сфери та гуманітарного простору суспільства за ключовими напрямками та заходами політики гуманітарної безпеки держави в умовах маргіналізації сучасного українського суспільства, а також комплексність взаємозв'язку сфери гуманітарної безпеки держави з процесами маргіналізації українського суспільства в контексті демократичних перетворень, що дозволило визначити засади, напрями та особливості вдосконалення політики гуманітарної безпеки в умовах сучасних соціокультурних трансформацій.*

Уточнено:

– *поняття маргінальності як багатоаспектного феномену, базовим змістом якого є буття особистості в перехідному стані, а також вузько дисциплінарні погляди на феномен маргінальності як соціокультурний феномен та особистісну характеристику людини;*

– *прояви модусів і форм розгортання феномену маргінальності в соціокультурних практиках різних епох та трансформації конкретно-історичних проявів соціокультурної маргінальності як чинника розриву світоглядного наступництва між поколіннями людей;*

– розуміння економічних підґрунть маргіналізації населення та уявлення про злиденність, зубожіння та соціальну ексклюзію як безпрецедентні підґрунтя відчуження людини від її гуманістичної сутності як причини порушення ідентичності щодо власної людиновимірної природи, що призводить до первинних зрушень у царині цілісності, гармонійності та безпеки гуманітарного простору країни;

– пріоритети сучасної політики гуманітарної безпеки України в умовах соціокультурних та суспільно-політичних трансформацій: особливостей політичної консолідації та солідаризації суспільства; розвитку правової та політичної культури громадян, а також вдосконалення державної інформаційної політики, етнополітики, політики в релігійній сфері; збереження й примноження людського потенціалу, формування та підтримання сприятливого міжнародного іміджу України, забезпечення її органічної та конкурентоздатної інтеграції до європейського співтовариства.

Здобули подальшого розвитку:

– бачення просторових та темпоральних аспектів природи маргінального в контексті системи сучасних проблем і запитів гуманітарної безпеки, що має виражатись в оновленому тлумаченні проміжного, гранично суперечливого положення маргіналів у суспільстві, яке обумовлює не тільки їх схильність до девіантно-інноваційних форм соціальної адаптації, але й успішну реалізацію цих форм, а також науково-теоретичний погляд на маргінальність як джерело інновації та спосіб самореалізації, здобуття екзистенційної свободи;

– уявлення про об'єктивовані сфери та соціокультурні підґрунтя маргіналізації, а також типологічна класифікація маргінальних явищ: речовинна (матеріальна) маргінальність в тілесному світі людини, культурно-опосередкована (ціннісна, символічна, знакова) маргінальність, суб'єктна маргінальність (вікова, етнічна, релігійна) тощо;

– розуміння сутнісних взаємозв'язків між способом життя та мислення особистості в сучасному урбаністичному середовищі і розмиванням, розгалуженням, дисперсією процесів маргіналізації;

– обґрунтування того, що ефективність заходів політики гуманітарної безпеки сьогодні залежить у першу чергу не від їх змістовних заходів, визначених особливостями соціокультурного середовища, а від специфіки самого процесу їх реалізації; так, сформовані напрями та заходи політики гуманітарної безпеки є відносно вірними, проте не приведеними до актуального стану «цільової аудиторії» (дійсного стану суспільної свідомості українських громадян); це акцентує зміщення уваги від змістовного до процесного характеру політики гуманітарної безпеки держави.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертації становлять теоретичну і методологічну основу для розробок конкретних аспектів проблеми дослідження феномена маргіналізації в соціокультурній та власне гуманітарній сферах. Вони, безумовно, мають прикладну цінність при вирішенні конкретних теоретичних й практичних проблем гуманітарної безпеки, пов'язаних із процесом реформування сучасного

українського суспільства. Запропоновані категоріально-понятійна система дослідження та нові узагальнені підходи феноменологічного та антропологічного аналізу з виявлення основних рис маргінальності у сфері життєдіяльності людини й суспільства застосовні до практичного використання. Основні положення і висновки можна покласти до фундаменту розширення наукових уявлень про суперечливі процеси у вимірах ідентифікації-маргіналізації, глибшого й повнішого розуміння історії розвитку соціокультурного простору сучасної України. Ці висновки можуть сприяти подальшому розвитку досліджень із вивчення сфери суспільної свідомості та конкретних соціокультурних практик в сучасній Україні.

Окремі положення, висновки та пропозиції дослідження безпосередньо стосуються розробки загальнодержавної ідеології національної трансформації, від спроб провадження національної ідеї України, до створення концептуальних засад політики національної безпеки держави. Результати роботи можуть стати корисними для соціологічних та етнопсихологічних досліджень фахівцями відповідних наукових сфер.

Висновки дисертаційної роботи можуть стати у пригоді викладачам філософських, соціогуманітарних, психологічних, економічних, політичних навчальних курсів дисциплін. Результати проведеного аналізу сутності маргінальності, співвідношення суб'єктивного та об'єктивного можуть знайти застосування в ході навчального процесу під час викладання відповідних тем з історії філософії, соціальної філософії, культурології, антропології, соціальної психології, конфліктології, етнопсихології тощо у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації.

Дослідження маргіналізації українського суспільства в контексті сучасних соціокультурних трансформацій є важливою, на сьогодні комплексно не дослідженою вітчизняною філософською думкою, теоретичною й прикладною проблемою.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним авторським дослідженням. Результати і висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну дисертації, одержані автором особисто.

Кандидатська дисертація «Стратагемне мислення в моделюванні політичної поведінки (соціально-філософський аналіз)» (спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії) була захищена у 2010 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, на засіданнях відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, на кафедрі філософії Запорізького національного технічного університету (ЗНТУ), на проблемних семінарах аспірантів та докторантів ЗНТУ. Основні ідеї, теоретичні положення та практичні рекомендації автора були викладені на близько 20-ох міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях, серед яких:

Міжнародні науково-практичні конференції «Управлінські компетенції викладача вищої школи» (Київ, НПУ імені М.П. Драгоманова, 14-15 березня 2013), «Вдосконалення методології соціального пізнання, змісту та методики викладання філософських дисциплін на гуманітарних факультетах ВНЗ» (Запоріжжя, ЗНУ, 21-22 квітня 2011), «Экономика, право и образование в условиях модернизации общества» (РФ, Сергиев Посад, МУ им. С.Ю. Витте, апрель 2013), «Этнопедагогика: история и современность» (Республика Беларусь, Мозырь, УО МГПУ им. И.П. Шамякина, 17-18 октября 2013 г.), «Ціннісний вимір політичної діяльності: сепаратизм як фактор політичної нестабільності» (Херсон, 26-27 червня 2015 р.), «Документ, мова, соціум: теорія та практика» (Київ, 10-11 квітня 2014 р.), «Соціальне прогнозування та проектування: модернізація політичної системи України» (Запоріжжя, ЗНУ, 28 березня 2014 р.), «Філософія та соціологія трансформаційного суспільства», (Сімферополь-Судак, 24-26 травня 2012); Міжнародна наукова конференція «Соціальне прогнозування та проектування політичних ситуацій та процесів» (Запоріжжя, ЗНУ, 1-2 березня 2012 р.), VI Міжнародна наукова конференція «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах» (м. Запоріжжя, ЗНУ, 25 березня 2016 р.), Міжнародний Конгрес «Поддержка одаренности – развитие креативности» (Республика Беларусь, Витебск, 23-26 сентября 2014 г.), «Управлінські компетенції викладача вищої школи» (Київ, НПУ імені М.П. Драгоманова, 28 лютого 2014 р.), «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів» (Запоріжжя, ЗНУ, 24 квітня 2015 року), VI International Forum «Modern Tendencies in the Pedagogical science of Ukraine and Israel: the way of integration» (Odessa, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynsky, 15-16 October); Щорічна науково-практична конференція викладачів, науковців, молодих учених, аспірантів, студентів ЗНТУ «Тиждень науки – 2015» (Запоріжжя, ЗНТУ, 16-18 квітня 2015 р.), Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Гуманітарне знання у соціально-правовому дискурсі» (Полтава, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Полтавський юридичний інститут, 26 вересня 2014 р.), Круглий стіл «Компетентність особистості в контексті сучасних соціальних трансформацій» (Полтава, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Полтавський юридичний інститут, 28 лютого 2014 р.), II Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (Рівне, РІ КУП НАНУ, 6 грудня 2012 р.), Науково-практична конференція «Україна: поступ у майбутнє» (присвячена 25-річчю Незалежності України) (Київ, НТУ, 22 квітня 2016 року).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображено в 38 публікаціях, в числі яких – 1 одноосібна монографія, 3 розділи у колективних монографіях, 24 наукові статті, з яких 19 статей в наукових фахових виданнях, 5 статей у закордонних журналах, 10 публікацій в інших наукових виданнях, матеріалах конференцій.

Обсяг і структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають 12 підрозділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Основний обсяг тексту дисертації складає 404 сторінки, загальний обсяг тексту дисертації складає 448 сторінок. Список використаних джерел містить 408 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **«Вступі»** обґрунтовується актуальність теми, розкривається міра її розробленості, визначаються мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження та зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами, наводяться положення, що претендують на наукову новизну, демонструється теоретична і практична цінність отриманих результатів, описується структура і обсяг роботи.

У **першому розділі** – **«Маргінальна динаміка постмодерного суспільства в контексті запитів його безпеки: принципи, механізми, суб'єкти»** – виконуються завдання із концептуалізації та створення історико-методологічного фундаменту концепції.

Підрозділ 1.1. – **«Історико-філософський дискурс дослідження маргінальності як феномену соціокультурних трансформацій»** – презентує результати послідовного аналізу спроб та підходів осмислення явища маргінального в історії власне філософської, і суспільствознавчої взагалі, наукової думки.

У межах підрозділу розкривається власне історико-філософський дискурс дослідження маргінальності як феномену соціокультурної трансформації суспільства та презентує поступ появи, розвитку, становлення та сучасних трансформацій наукової рефлексії феномену маргінального у дослідженнях. Зіставляються різні підходи до розуміння явища маргінального, узагальнюються спільні ідеї, виявляються та розкриваються їх суперечності, завдяки чому конкретизується актуальне наукове бачення феномену маргінального, на яке спирається дане дослідження.

В підрозділі 1.2. – **«Просторові та темпоральні аспекти сутності маргінального в контексті проблем гуманітарної безпеки»** – представлено просторовість та темпоральність маргінальності як специфічні виміри природи феномену маргінального у межах суспільного поступу в добу постмодерну. Зазначається, що в той час як традиційне суспільство природно тяжіло до формування єдиної магістральної лінії ідентифікації особистості у різних сферах, постмодерне суспільство провокує та змушує людину постійно залучатись до іншого, постійно змінюватись, бути мобільною, а тому, фактично ставить особистість у позицію маргінальності, хоч і не надає людині цього статусу. Ці процеси принципово торкаються таких аспектів природи маргінального як її просторовість та темпоральність, визначаючи принципові відмінності як структурного, так і процесного характеру.

Це загострює проблематику маргінальності як соціального феномену сучасної доби, оскільки, з одного боку, переводить її у всезагальний, масовий масштаб, а з іншого – робить застарілим бачення маргінальності як ненормальності з подальшою тенденцією до ізоляції або руйнації маргінальних особистостей або груп. У відповідності до запитів сьогоденного постмодерного суспільства стратегії інкорпорації маргінальних груп та особистостей у суспільстві задля його ефективного функціонування мають бути переосмислені та сконцентровані на досягненні якомога більш повної інклюзії та використання всього потенціалу цього явища.

В підрозділі 1.3. – *«Модуси сучасної суспільної маргіналізації в розрізі її сфер, механізмів та суб'єктів»* – окреслено напрями, механізми та суб'єкти сучасної маргіналізації. В ньому подано авторське бачення сучасного процесу маргіналізації суспільства, яке узагальнено в межах концептуальної моделі. Так, розроблено відповіді на питання: яким способом, завдяки яким чинникам, за якого суб'єктного впливу та чи інша людина або соціальна група набувають сутнісних рис та положення маргінальних, та як, коли і за яких умов люди або групи людей маркуються як маргінальні, а також самі ідентифікують себе як маргінальні.

У загальних рисах, базовими підґрунтями прояву маргінального постають два факти соціальної реальності: 1) *габітус* – наявність специфічних рис або характеристик індивіда, що якісно виокремлюють та відрізняють його від іншого загалу; 2) *чужацтво* – надмірна мобільність індивіда, невизначеність його в межах фізичного і соціокультурного простору, відсутність прихильності до жодного місця. Ці підґрунтя є тісно взаємопов'язаними, проте чітко відокремленими одне від одного, при чому одне з них обов'язково поставатиме як первинне. Це визначатиме специфічні аспекти прояву модусів маргінальності у різних сферах соціальної практики як на рівні поведінки індивідів та груп, так і на рівні відображення цих феноменів у суспільній свідомості.

У цілому, сформована в першому розділі картина маргінальності як об'єкта теоретичного дискурсу дає можливість перейти до аналізу її як ключового чинника стабілізації або дестабілізації сфери безпеки гуманітарного простору країни, що має бути використаний як важіль забезпечення цілісності та функціональності.

На сформуваному в такий спосіб фундаменті концепції базується конкретно-історичний та теоретичний аналіз феномену маргіналізації та форм його прояву в контексті різних цивілізаційних зрізів у соціальної дійсності, якому присвячено **другий розділ – «Історико-теоретичний контекст маргіналізації як процесу світових соціокультурних трансформацій»**.

В другому розділі розглядається історико-теоретичний контекст, представлено аналіз виникнення та змін маргінальних форм буття в суспільствах різних історичних формацій від давніх часів до нових часів, розкрито специфіку зміни масштабів цього феномену та нові горизонти його розгортання в новітню добу в глобалізаційних умовах постіндустріального суспільства.

Підрозділ 2.1. – «Конкретно-історичні форми розгортання феномену маргінального» – узадаєчується увагою до розгортання феномену маргінальності в різні історичні епохи в контексті аналізу конкретно-історичних форм цього явища. Варто зауважити, що у підрозділі увагу сконцентровано не на рефлексії феномену маргінального, а на аналізі конкретно-історичних форм його буття у розрізі різних історичних епох від Античності до Нового часу. Основним завданням та, відповідно, і результатом даного підрозділу є простеження та зіставлення еволюції форм маргінального та урізноманітнення модусів цього явища з перманентним наростанням його масштабів. Виникаючи історично як локальне явище, від епохи до епохи маргіналізація охоплює все більш широкі та різноманітні групи суб'єктів, а також демонструє універсалізацію модусів власного буття та розгортання.

Наприклад, в цивілізаціях Стародавнього світу маргінальність як така існувала у розрізі переважно окремих особистостей, статус маргінальності яких визначався відштовхуючись від соціального статусу (наприклад, «громадянин-негромадянин тощо»), в той час як в епоху Середньовіччя окрім позиції у суспільстві чинником маргіналізації поставали спосіб життя та мислення. Епоха Ренесансу демонструє кардинальну зміну розгортання феномену маргінального, коли ця постать стверджує свій авторитет у феномені творця і генія. Епоха Нового часу вперше дає поштовх до переведення маргінальності від одиничного (або локального) у стан масового, розповсюдженого явища через формування власне міського капіталістичного середовища існування людини. В таких умовах маргінальне з особистісної форми починає здобувати форму соціального прошарку. Так, кожна наступна епоха демонструє урізноманітнення, поглиблення, збільшення масштабів маргіналізації та, відповідно, загострення її впливу на безпеку гуманітарного простору в кожному конкретно-історичному контексті.

Після аналізу маргіналізації як конкретно-історичного явища і процесу в *підрозділі 2.2. – «Урбанія як контур маргіналізації у вимірах постіндустріального глобалізованого суспільства»* розкрито виміри маргіналізації в сучасному постіндустріальному глобалізованому суспільстві та проведено аналіз урбанізації як специфічний контур процесу маргіналізації. Доводиться, що епіцентром процесів маргіналізації починаючи з ХХ століття і з подальшим наростанням в межах кожної його чверті стають великі міста в їх зв'язку із наростанням масштабів підприємництва та промисловості, а також кардинальними змінами способу життя та мислення людини.

Так, в межах урбанізованого середовища назрівають якісно нові процеси соціального розширення та особистісного самовизначення. В першу чергу визначальними для цих змін є наростання технологічного прогресу та розвитку виробництва, а також розмивання меж національних держав. У період становлення урбаністичного способу життя маргінальність постає як контркультура, що йде в розріз з «офіційною» культурою. Наприкінці ж ХХ століття таке явище, як міграція населення, набуває глобального характеру. Проблема реінтеграції в гуманітарному просторі реальної життєдіяльності з локальної перетворюється на системну.

Подальше розмивання культурних меж та відкриття кордонів в контексті глобалізаційних процесів подалі заглиблює цю проблему. Протягом ХХ століття проблема маргіальності з проблеми ефективної інтеграції груп індивідів з інакшою соціокультурною ідентифікацією до поточного середовища з позитивним результатом як для особистості, так і для суспільства перетворюється у внутрішню, глибоко екзистенційну проблему ментально-смыслового та ціннісного самовизначення індивідів в надлишково деструктурованому, плинному та мобільному урбанізованому соціальному середовищі.

Підрозділ 2.3. «Рефлексія власної соціальності та екзистенційності в особистісних виборах сучасної людини: маргіальність життєвих стратегій та стилю» деталізує проблеми, встановлені в попередньому підрозділі, підіймає та розкриває проблему життєвого стилю, способу життя, обставин та проблем власної соціальності та екзистенційності в особистісних виборах сучасної людини. В цьому підрозділі здійснена спроба з'ясувати шлях і форму самовизначення сучасної людини – учасника нового повсюдного формату соціальної реальності в контексті досягнення гармонійного буття та функціонування гуманітарного простору.

Визначається, що провідною стратегією самовизначення в контексті постмодерного суспільства постає ескапізм як індивідуально-примирювальне прагнення особистості відійти від дійсності в ілюзійний світ фантазій, фіксованих форм самоідентифікації. Серед основних ментальних установок особистості, що визначають кризу ідентифікацій та інтенсифікацію процесів маргіалізації у новітню добу є прагнення уникнення різноманітних форм усталення ідентичності та (або) знецінення традиційних зобов'язань та життєвих програм. сьогодні майже неможливо автентично слідувати одному визначеному стилеві життя. Це обертається торжеством уподібнювальної персональності та фетишизації життя.

Утилітарний прагматизм претендує на основний принцип маркування людського буття. Для багатьох людей свобода світоглядного вибору звужується до ліміту, межа якого – відсутність будь-якого вибору. Невільна, фіксована на перекладині утилітаризму людина не встановлює в повній мірі *співбуття* зі світом та суспільством. Тому вона і не може постає як повноцінно ідентифікована; не суспільство відторгає людину не межу, вона хоче і не може переступити цю межу. Втрата ціннісних орієнтирів веде до дефіциту особистісної ідентифікації, змушує людину передивитись (а, можливо, і постійно передивлятись) систему культурних цінностей.

Ці аспекти ставлять у центр уваги питання маргіальної свободи, що супроводжується відчуттям розладу зі світом як у просторому, так у часовому аспектах, відчуття розладу з самим собою внаслідок втрати невідчуваних гуманістичних духовних властивостей й ціннісно-смыслових орієнтирів, усвідомлення обмеженості, детермінованості раціонального пізнання і пізнання взагалі, збільшення розриву між уявним знанням і знанням взагалі тощо. Так, маргіальна свобода, що містить елемент становлення, в свою чергу, є чистою потенційною латентною силою. Все нове в ній постає не з певної основи, не з

сутнісної визначеності, а з наявного буття, оскільки визначається ним. Потенційність маргінальної свободи завжди містить елемент принципової невизначеності, тобто свободи як такої.

Це повністю описує сутність та положення сучасної вивільненої людини в сучасних умовах, а також і розкриває специфіку та співвідношення ідентифікації та маргіналізації людини в контексті формування цілісного та гармонійного гуманітарного простору як середовища становлення і розвитку особистості.

Третій розділ – «Модуси і форми маргіналізації в сучасному українському суспільстві» – присвячений аналізу конкретних проявів маргіналізації як феномену соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства.

У *підрозділі 3.1. – «Соціально-економічні модуси маргіналізації населення України»* – автор звертається до виявлення та обґрунтування соціально-економічних підґрунть маргіналізації населення України. В концепції дослідження базові підґрунтя маргіналізації закладаються в царині дестабілізації соціально-економічної сфери, зростання чисельності бідного населення, різка поляризація суспільства за ознакою доходів, що спрямовують концентрацію всіх сутнісних зусиль індивідів в бік фізичного виживання, не ставлячи духовні цінності, вибори, орієнтири та пріоритети у послідовну залежність від матеріальних потреб та запитів, а викривляючи їх гуманістичний сенс та зміст. Це формує викривлення соціокультурного простору також, коли порушується ідентичність людини у сферах духовного самовизначення та практичної діяльності.

З економічної та соціально-статусної точки зору основна передумова маргінальності («самотності», втрати індивідом соціальних зв'язків), – бідність, що тісно пов'язана з безробіттям та ринком праці як таким. Маргінальність розуміється як ексклюзія, відчуження, перебування на соціальному дні, неспроможність підтримувати мінімально відповідний соціальному становищу і особистим бажанням та очікуванням рівень життя. Саме цей чинник в першу чергу сьогодні ставить особистість на межу стійких соціальних утворень, до яких вона має належати і з якими має себе ідентифікувати.

Економічна площина через використання її суб'єктами таких ресурсів, як продуктивна власність (капітал), засоби виробництва, статус зайнятості, рівень матеріального добробуту і відповідних можливостей, визначає процеси маргіналізації у їх об'єктивованих формах взаємодії із власне соціальною площиною. Соціальна ж площина обумовлює місце відповідних груп у системі управління суспільством, визначене типом положень, які вони займають, ілюструє можливості агента володіти і користуватись такими ресурсами, як рівень освіти й кваліфікації, престиж професії, статусні позиції, репутація тощо. При цьому, так чи інакше, економічне поле нав'язує свою структуру іншим полям. Обсяг економічного капіталу визначає місце, яке займає суб'єкт у економічному та й взагалі в соціальному просторі, не дивлячись на те, що первинно все ж маргіналізації постає соціокультурним явищем.

Виділена суперечність лягає в основу поданого в наступній частині роботи аналізу соціокультурних підґрунть маргіналізації населення в Україні. Так у *підрозділі 3.2. – «Соціокультурні модуси та форми маргіналізації населення України»*, – автор вдається до відстежування ретроспективних та сучасних тенденцій дестабілізації та конфліктів ідентичностей у різних конкретних сферах українського суспільства: сфері етнічного самовизначення, релігії, мови тощо. В першу чергу матеріал підрозділу звертається до історико-географічних аспектів формування сучасного вітчизняного гуманітарного простору в контексті минулих і поточних соціокультурних трансформацій.

Щодо становлення цілісності державного простору Київської Русі думки більшості науковців збігаються на тому, що повного і остаточного об'єднання давньоруської народності не відбулось. Цьому сприяла залежність багатьох неслов'янських етносів, відмінних за суспільним і культурним розвитком, вільно мігрували та оселялись в межах сучасної території України. Так інтеграційно-дезінтеграційні процеси часів Київської Русі та Литовсько-Руської держави варто оцінювати як обмежені. Хоч культурні компоненти відмінних етнічних масивів не змінювалися, цілісність культури, моральних норм, національно-державної сфери все ж сформувалась цілісною. Територія держави була компактною, цілісною, проте все ж кожен етнос мав свої просторові межі та культурні особливості. Як виключення можна зауважити на особливості формування Галицько-Волинського князівства як моноетнічного державного утворення. Історики вважають його чисто українською державою. Окрім того на користь укорінені поліетнічності та етнічної і культурної толерантності говорить наявність субстратів іншородного походження: євреїв, кримчаків, поляків, вірменів, чехів, угорців, німців та інших. В якості окремого випадку варто зауважити на специфіку заселення територій колишнього Дикого Поля.

Міграція росіян в Україну стала помітно зростати ще з другої половини XVII ст. і поступово набуває характеру добре спланованої довготривалої політики. Після встановлення поступово радянської влади принципи впливу на етнічний склад населення підконтрольних територій не змінились. І все ж не дивлячись на відмінності історичного державного оформлення та етнічного становлення різних частин сучасної України, можна зауважити, що майже всюди на природних основах відбувалось формування гармонійної поліетнічності та соціокультурної збалансованості, окрім випадків домінування польської культури часів Речі Посполитої та русифікації часів Російської Імперії та Радянського союзу.

Сьогодні, українська етнічна територія межує з етнічними територіями росіян, білорусів, поляків, словаків, угорців, румунів, молдован та з етнічними островами болгар і гагаузів. Більша частина української етнічної території має виразно моноетнічний характер – етнічні українці становлять понад 80% населення. Проте, у межах української етнічної території є: 1) по-перше, моноетнічні та етнічно змішані анклавні болгар, молдован, румунів, угорців, росіян, поляків, греків, циган, албанців, словаків, білорусів, та етнічних груп інших народів. Іноетнічні домішки на територіях міст за чисельністю і питомою вагою значно більші, ніж у сільській місцевості (особливо на Півдні і Сході

країни); 2) по-друге, самі українці зазнали значної русифікації, мадяризація, полонізація тощо; 3) по-третє, протягом історії на територію України були переселені численні етнічні росіяни, що не створили етнічних анклавів, і не асимілювалися, а лише механічно перемішалися з українським населенням.

Подібна ситуація яскраво відобразилась на мовній, релігійній, побутово-звичаєвій сферах формування ідентичності, що демонструє зверхню суперечливість, хоч не і має під собою суттєвої основи. Власне соціокультурний простір України є швидше суто плюральним, проте гармонійним, можливо частково амбівалентним і неконкретним, проте більшою мірою через дезорієнтуючий та руйнуючий вплив, якого зазнала українська народна культура внаслідок русифікації. Так, можна констатувати, що гуманітарний простір суто за факторами соціокультурних ідентифікацій можна вважати швидше дестабілізованим, аніж маргіналізованим. Провідна роль маргіналізації українського суспільства в умовах соціокультурних трансформацій припадає саме на особистісно-індивідуальні, суб'єктивовані чинники.

Підрозділ 3.3. – «Особистісно-індивідуальні форми і прояви маргіналізації населення України» – зорієнтовує дослідження в напрямку виокремлення особистісно-індивідуальних підґрунть маргіналізації населення України. Аналізується, яким чином об'єктивовані (етнокультурні, економічні та соціальні тощо) форми маргіналізації актуалізуються, посилюються через власну суб'єктивізацію на індивідуально-особистісному рівні, і якими потужними є внутрішні, сутнісні джерела маргіналізації особистості сучасної людини. Тут розглядаються такі особистісні, суб'єктивовані відображення ідентичності як відчуття власного дому (міста, країни), місця в житті та суспільстві, професії та покликання, субкультурної приналежності та персонального соціокультурного підпростору ідентифікації тощо. Обґрунтовується, що важливою особливістю явища маргінальної особистості постає її чітко виражений практичний характер. Маргінальна особистість як соціальний феномен є не просто пасивним відображенням усієї складності суспільних суперечностей того чи іншого соціуму. Вона фокусує ці проблеми і конститує їх у реальній життєдіяльності суспільства, суспільних груп, прошарків, індивідів. Саме маргінальна особистість постає явищем, яке фактично оголює складну систему взаємовідносин у суспільстві, і в цьому її особлива значущість.

Інформаційна доба несе зміни у пріоритетах, засобах і формах комунікації, а це не може не відобразитись на формуванні ідентичності. Якщо традиційними характеристиками ідентичності є її протяжність і тривалість, то постіндустріальна ера кидає виклик таким атрибутам. Все частіше традиційна ідентичність підміняється ідентичністю віртуальною, а це передбачає можливість послуговуватись певними характеристиками.

Анонімність, поза- і понадтериторіальність, а, подекуди, і позачасовість постають новими найбільш значущими та вагомими рисами соціальної взаємодії. Анонімність захищає перманентно внутрішнє «Я» від суспільного тиску та дозволяє грати різні ролі як поспіль, так і водночас, актуалізуючи

перманентну динаміку ідентичності. Її цінністю, найвищою, що вартує практично як більш ніж інші пріоритети, оскільки рятує людину від екзистенційного краху, стає сама можливість такої динаміки, і такої анонімності в ідентифікації.

Людина понад усе тяжіє до формування позитивного образу самої себе в першу чергу у власних очах. Велику роль в цьому питанні відіграє явище успішної професійної ідентифікації, а також урізноманітнення і гармонізації сфери дозвілля. Важливим постає аналіз таких нових соціальних прошарків, як, наприклад, прекаріат. Пошуки найвищого рівня почуття власної гідності часто можуть перегукуватись із спробами ототожнити себе із різноманітними, часто протилежними, групами, що відповідно, не просто підтовхує маргіналізації, це визначає перехід як єдиний можливий спосіб гармонійного існування. Салітаріат, з іншого боку, хоч і демонструє соціальну визначеність та стабільність у порівнянні з іншими прошарками, є носієм не менш інтенсивної, хоч і приховано зовнішніми ознаками маргіналізації як внутрішнього світу, так і діяльній активності.

Четвертий розділ – «Маргіналізація свідомості та життєвих практик особистості у вимірі безпеки гуманітарного простору України» – розкриває маргіналізацію життєвих практик особистості в різних сферах суспільного буття в контексті потреб збалансування та гармонізації гуманітарного простору країни через заходи гуманітарної безпеки держави.

У підрозділі 4.1. – «Заходи збереження гуманітарного простору України в середовищі бідності та соціальної ексклюзії» – аналізується бідність та соціальна ексклюзія як активізуючий фон феномену маргіналізації. Дисертант аналізує стан та реформи у тих сферах життєдіяльності українського суспільства, що прямо і швидко впливають на рівень життя громадян. Можна стверджувати, що політика держави в цих аспектах істотно посилює динаміку маргіналізації. З тим актуалізуються проблемні сторони та негативні ефекти, що завжди присутні в переважній більшості політичних реформ. У випадку українського сьогодні це набуває посилено негативного сприйняття населенням саме через посилення дестабілізації ідентичності та втрати орієнтирів.

Українське суспільство перебуває на межі тотальної бідності, яка має тенденцію до поглиблення та балансує на межі зубожіння. В цьому контексті мова йде не про окремі соціальні ділянки в полі суспільства загального добробуту, а навпаки – про маси людей, які за тих чи інших умов та обставин протягом всього життя або навіть життя кількох поколінь перебувають на межі життєзабезпеченості або поза нею. Бідність та соціальна виключеність в цьому випадку спричиняють настільки потужний тиск на сферу ідентичності та на гуманістичну природу самої людини, що будь які заходи політики гуманітарної безпеки держави спрямовані ізолювано на елементи соціокультурного середовища або на людський фактор без врахування економічних умов постануть неефективними.

Успіх демократичних перетворень в Україні визначається передусім наявністю у громадян чіткої системи ідентифікацій і позитивного ставлення до

держави, здатності та вмотивованості до осмислених активних дій. Проте об'єктивний стан розвитку суспільства, рівень життя, самовідчуття більшості населення є серйозним бар'єром на шляху формування безпечного гуманітарного простору та розвитку людського потенціалу. Поглиблення порушень соціокультурних ідентифікацій, що виникають в результаті переживання свого нестабільного становища як незмінного і безвихідного, призводять врешті-решт до того, що за відсутності громадянського суспільства неефективними постають реформи будь-якого гатунку.

У підрозділі 4.2. – «Маргіальність як загроза гуманітарної безпеки держави: об'єктивовані виміри» – розкриваються об'єктивовані виміри маргіальності як загроза гуманітарної безпеки держави. Послідовно аналізуються такі ключові напрямки політики гуманітарної безпеки держави щодо компенсації об'єктивних чинників маргіалізації як сфера культурної політики, сфера політики в сфері інформації і ЗМІ, політика в сфері історичної пам'яті, політика в сфері релігії, політика в сфері мови, політика в сфері освіти і науки тощо.

Щодо конкретних заходів та напрямків роботи в сфері гуманітарної безпеки варто зауважити на необхідність в першу чергу визначити, що основні причини кризи в національній сфері ідентичності пов'язані з низкою конкретних чинників, особливо: нерозвиненістю та безсистемністю державної політики в сфері культури, мови національної пам'яті та історичної спадщини; обмеженістю і неефективністю фінансування історичних досліджень і науково-популярних праць, які будуть призначені для масової аудиторії; змістовною та смисловою обмеженістю, поодинокістю, зверхністю та непослідовністю заходів у сфері культури, відсутністю їх системності та узгодженості між собою, не співвіднесеністю їх з цільовою аудиторією; відсутністю послідовної інформації та медіа-політики в формуванні національної єдності і самобутності; протистоянням декількох моделей ідентичності з одного боку між поколіннями, з іншого між регіонами, що ґрунтується в першу чергу на закріплених в стереотипах відмінностях в тлумаченні низки подій історичного минулого в їх зв'язку з українською національною культурою та мовою; відсутністю ефективного діалогу навколо проблемних питань минулого, на основі чітко визначеної місії і цінностей культурної політики; руйнівного впливу зовнішньої проросійської інформації і пропаганди, що використовує перекручену інтерпретацію історичних фактів.

Окрім того, на окрему увагу в цілях формування заходів політики гуманітарної безпеки держави заслуговують релігійні ідентифікації і практики населення України, інституційні взаємини між церквами в контексті політичних та соціокультурних процесів. В теперішній час релігійна ідентичність українців є доволі розмитою, можна навіть говорити про пошук нової релігійної ідентичності, умовою віднайдення якої є поліконфесійність, що протистоїть фундаменталістським поглядам.

Далі, надзвичайно важливим для планування заходів гуманітарної безпеки є той факт, що російська мова, будучи штучно й масово впроваджуваною на території СРСР і сьогодні продовжує виконувати роль

лінгва-франка не тільки в Україні, а на всьому пострадянському просторі. На території України Південь і Схід піддалися значній русифікації та відчуженню від української мови, Західні та Центральні території також мали вивчати російську мову, і тепер представники різних регіонів змушені використовувати її для порозуміння.

Тож, реальність така, що сьогодні російська мова певною мірою постає певним узагальнюючим засобом комунікації між мешканцями різних регіонів України. Це посилюється тим, що українці не можуть застосовувати українську мову для спілкування з представниками інших країн пострадянського простору і змушені звертатись до російської.

Перехід до аналізу суб'єктивних вимірів маргінальності як загрози гуманітарної безпеки держави здійснюється в *підрозділі 4.3. – «Маргінальність як загроза гуманітарної безпеки: суб'єктивовані виміри»* – при чому увага акцентується на домінанті цих вимірів. Так, обґрунтовується провідна роль психоемоційного переживання людини власної невизначеності, помежовості, покинутості у формуванні маргінального самопочуття і відповідної життєвої стратегії й поведінки. Зауважується, що динаміка глобалізованого постмодерного суспільства, що створює мозаїчне соціокультурне середовище, яке відрізняється достатньою мірою спонтанності та хаотичності в засвоєнні індивідом духовних цінностей по мірі його руху по соціальних структурах. Визначається, що відмінною рисою є позитивна відкритість до новаторства в культурі, з одного боку, та толерантні компоненти світосприйняття, з іншого. Проте в новому культурно-інформаційному середовищі постіндустріального суспільства маргінальність перетворюється в норму загальної культури особистості, що визначає ціннісні структури мозаїчних зв'язків, а іноді – навіть в особистісну потребу. Крім того, нерівномірний розподіл прав, привілеїв, відповідальності, обов'язків та доходів приводить до закріпленню за певними групами-класами форм діяльності, що поступово переходять у стан соціально-психологічної характеристики. В межах історично тривалого періоду це закріплення призводить до викривлення соціокультурного поля, відповідно до якого заходи політики гуманітарної безпеки держави мають бути оновлені.

ВИСНОВКИ

Викладене в дисертаційному дослідженні підсумовується межах таких узагальнюючих положень.

1. Маргінальність визначена як універсальне поняття, що позначає стан помежевого, перехідного буття людини в найбільш загальному сенсі, такий стан людської свідомості, визначальною рисою якого є рефлексія та суб'єктивне переживання власного положення «на межі» відносно культури, світогляду, способу мислення і життєдіяльності суспільства, соціальних груп та інших індивідів. Виявлено, що попередньо сформовані в межах наукового доробку різних дисциплінарних напрямків дефініції маргінальності є вірними, проте вузькоспеціалізованими і локальними, такими, що відображають певну

виокремлену частину або вимір феномену, його один вимір, зріз, і не дають універсального бачення для вирішення комплексних загальних проблем. Дані визначення є переважно аналітичними і несуть недостатньо функціональних узагальнених характеристик синтетичного знання. Це підходи економічні, соціологічні, антропологічні, соціокультурні тощо, які відштовхуються від уявлення про те, що маргіальність людей та груп постає до життя, в першу чергу, під об'єктивним впливом зовнішніх чинників, а її внутрішнє переживання є лише віддзеркаленням. В новітню постмодерну добу, коли перехідність і транзитивність стають головними характеристиками буття, подібне розуміння маргіальності більше не відповідає актуальним умовам суспільної практики. Так, маргіальність, хоч і залежить від зовнішніх об'єктивованих чинників, виявляє внутрішнє вкорінення в людській природі, несе в першу чергу темпоральний, а не просторовий характер, що здобуває заострення в сучасну добу.

2. Екзистенційне вкорінення маргіальності відображається у взаємопереходах рефлексії темпорального та просторового модусів в контексті маргіальності-перехідності як іманентної властивості людини на сучасному етапі розвитку суспільства. Соціокультурне середовище існування людини якісно змінюється на межі XX-XXI століття, і вже не за своїми складовими, проте самим характером наростаючої динаміки. Людина гостро переживає своє власне перетворення з мети на засіб та ресурс, особливо в умовах того, що віднайти чітку відповідь, на засіб і ресурс для чого саме, вона не може. Такі категорії як любов, щастя, добро, актуальні для класичної доби, та істина і прогрес, характерні для модерної доби, втрачають свій аксіологічний резонанс. Новою найціннішою категорією людського життя, що визначає його якість, стає успіх; він остаточно замінює попередні цінності. Основною умовою успіху є конкурентоздатність, а умовою конкурентоздатності сьогодні – є постійна мінливість та мобільність, постійне переміщення, готовність забути старе і відповідати новим трендам. Це доповнюється і посилюється потужними переміщеннями людини і в фізичному просторі, а також необхідністю постійно інтенсифікувати комунікативні процеси та обмін інформацією. Занурена повністю в штучне середовище існування і відчуваючи себе частиною потужних бурхливих потоків суспільних трансформацій, людина починає суб'єктивно переживати визначеність як тягар, а помежевість і плинність стають тими поведінковими стратегіями та способом організації свідомості, які є для людини найбільш вигідні. Поступово людина втрачає бажання і потребу статично визначитись взагалі. Таким є середовище провадження політики гуманітарної безпеки держави в Україні сьогодні. Всі напрями і заходи, що реалізуються, стратегії що формуються, виявляють свою дієвість та ефективність лише тією мірою, якою вони співвіднесені з дійсними умовами середовища. Суспільство, в межах якого необхідно створити цілісний та безпечний гуманітарний простір, більше не представлене статичним конструктом з вписаними в його контури маргіальними групами чи індивідами. Воно є дисперсним середовищем буття мас та окремих індивідуальностей, що перманентно і різнорівнево маргіалізуються, протягом

життя знаходяться в стані постійного переходу. Це актуалізує та загострює проблеми цілісності, сталості та безпеки гуманітарного простору, оскільки останні так чи інакше обертаються навколо феномену ідентичності та самих процесів ідентифікації, а також проблеми розвитку людського потенціалу та збереження самої людяності як його джерела.

3. Концептуальне моделювання маргінальності відштовхується від уявлення про її сутність як екзистенціал «буття в переході». При цьому темпоральність та просторовість постають модусами існування екзистенціалу, які в безпосередній життєдіяльності суспільства в різних сферах (фізичні, економічній, політичній, культурній та особистісній) мають низку форм і проявів уже не універсальних, а конкретно-специфічних для кожного окремого суспільства на конкретному етапі його історичного розвитку. Розуміння маргінальності як виключно соціокультурного феномену переходить в її бачення як екзистенційного феномену у таких його зв'язках з чинниками середовища, за яких суб'єктивоване переживання власного помежевого стану стає первинним, детермінуючим по відношенню до об'єктивованого присвоєння статусу маргінала соціальними агентами.

4. Прояви форм маргінальності були властиві суспільству ще з давніх часів: вони були чітко локалізованими та вкоріненими в особливостях розмежування соціокультурного простору. Глибинний екзистенціал маргінального був прихований в межах локальних проявів відторгнутого традиційним усталеним суспільством. Тільки в контексті постмодерної доби як епохи дійсності перманентної плинності, маргіналізація як всепоглинаючий процес охоплює всі суспільні маси. Масштабність проявів та диференціація форм феномену маргінального послідовно зростала від епохи до епохи, урізноманітнювались прояви і сфери маргінального. Виникаючи все в нових і нових сферах життєдіяльності, вони поступово рухались від таких підґрунть соціального виключення як фізичні дані, майнові аспекти чи правові норми, до таких як виключення за культурними, етнічними, статевими, професійними тощо ознаками, доходячи до виключення на основі психологічних характеристик та навіть особистісне самовиключення. Маргінальність в постмодерну добу демонструє новий шабель розгортання: суцільну реалізацію власної глибинної сутності – екзистенціалу «буття-в-переході», що на пряму апелює до щільної взаємодії темпоральності людської свідомості та просторовості людської життєдіяльності.

5. Об'єктивовані механізми та чинники маргіналізації в сучасну добу в принципі є усталеними; вони лише плюрално доповнюються у відповідності до загального зростання багатоманітності та строкатості соціокультурних процесів та феноменів. Що важливіше – те, що змінюється сам характер їх взаємодії у першу чергу із суб'єктивованими чинниками маргіналізації, за якого останні набувають визначального детермінуючого характеру. Якщо раніше суспільство робило людину маргіналом, а людина прагнула позбавитись цього статусу та відчуття, то сьогодні маргіналізація постає суцільною і всепоглинаючою. Суспільство так само, як і раніше, створює умови для її протікання, просто тепер остаточний вибір все ж залежить від особистості.

6. Сьогодні можна говорити про те, що маргіальність постає стратегією виживання та адаптації особистості до несприятливих і руйнівних чинників як соціально-економічного, так і соціокультурного середовища, інтенсивність та численність яких постійно зростає. Якщо раніше маргіалізація метафорично могла бути описана як гра «по правилам», де суспільство було «ведучим», то сьогодні – це гра «без правил» і без «ведучого». Людина класичної доби боялась маргіальності, вона не відчувала, що остання і так вже потенційно укорінена в людській сутності. Перехідність же глобалізованого суспільства дозволила людині відкрити те, що в ній екзистенційно наявне, прийняти цю перехідність і тільки-но почати вчитись використовувати її. Людина минулого сама уникала бути маргіалом по відношенню до суспільства, а тепер суспільство прагне, щоб людина не поставала маргіальною стосовно нього. Кожного разу при активізації динаміки суспільних процесів суспільство прагне такої людини, яка може і хоче зробити вибір і триматись його. Людина обирає: проте тепер, частіше за все, вона обирає себе, свою особистість.

7. Сам порядок мислення індивідів стосовно всіх сфер життєдіяльності суспільства суттєво змінився. Мабуть, сьогодні не варто вже говорити, що в особистості присутня статична, гранична маргіальність, швидше тепер особистість є такою, що перманентно маргіалізується, переходить від одних невловимих форм перехідних ідентичностей до інших, і змалювати завершення цього процесу не виявляється ані можливим, ані доцільним. Власне в українському суспільстві проявляється повна відповідність тенденціям транзитивного, перехідного становища сучасної глобалізованої цивілізації, що посилюється потужними процесами соціокультурних трансформацій, визначеними непростим переходом України до правових демократичних засад державного управління. Можна зробити логічний висновок, який підтверджується емпіричними дослідженнями (моніторингами, опитуваннями тощо), що тенденції наростання процесів маргіалізації проявляються в Україні так само потужно, як і в усьому сучасному світі, проте ще додатково загострюються кризовим та специфічним трансформаційним становищем власне українського соціуму. Позитивний та сталий суспільний розвиток, націтворення, державотворення тощо стають можливими лише за рахунок гуманітарного чинника, розвитку людського потенціалу, особистостей, як таких, тож гуманітарна політика стає пріоритетом політики безпеки держави. Так, осмислення та аналіз, моніторинг маргіалізації сучасного українського суспільства постають визначальним чинником досягнення суспільного добробуту.

8. Відповідно до проведеного аналізу варто виділити такі об'єктивовані та суб'єктивовані групи ризикових чинників маргіалізації: економічну, (яка включає аспекти матеріальної забезпеченості якості життя, можливості задоволення вітальних та духовних потреб, професійного становлення та розвитку на ринку праці, дискримінації і соціальної ексклюзії тощо), соціокультурну, (яка включає аспекти етнічної ідентифікації, історичної пам'яті, освіти і науки, власне культури, релігії, інформації тощо), особистісну (яка включає питання вибору стратегій життя, стилю та способу життя,

співвіднесення людської індивідуальності та її особливостей з тими соціальними ролями, в які включена людина, суб'єктивного переживання сенсу життя, значимості тих чи інших цілей, досягнень, умовної вартісності культурних і духовних цінностей на рахунок формування ідентифікації). В умовах сьогодення група особистісних, глибоко суб'єктивованих чинників маргіналізації стає тією ключовою призмою, через яку знаходять своє переломлення і відображення всі об'єктивовані чинники. В сучасному світосприйнятті людини не залишилось майже нічого абсолютного і постійного, а все здобуває скептичної оцінки, набуває релятивного, перехідного характеру.

9. Порівняльний аналіз історичного становлення та соціокультурного розвитку різних регіонів України демонструє, що події минулого включають таку потужну міграційну динаміку та етнокультурний обмін, що багатоманітність і, подекуди, суперечливість соціокультурного простору країни є природним наслідком. Проте в сучасних оцінках дана ситуація здобуває невиправдано драматичного характеру і постає полем постійних спекуляцій переважно кон'юнктурного характеру. Україна, як багато інших країн з поліетнічним складом, конфліктною історією, суперечливою сучасною суспільною динамікою, є багатоманітною в соціокультурному плані. Проте це в жодному разі не ставить під питання того очевидного факту, що український етнос є титульним для формування української нації, а всі традиційні, історичні соціокультурні особливості українства є стрижневими, визначальними і системоутворюючими для соціокультурного та гуманітарного простору Української держави. Етнічні меншини на території України отримують належний захист свої прав в межах чинного законодавства і всі апеляції щодо утиску їх прав або їх іншої ролі чи статусу є неспроможними і спекулятивними, деструктивними для сталого суспільного розвитку країни. Ці положення мають бути абсолютною відправною точкою для формування політики гуманітарної безпеки держави. Зусилля не мають витрачатись на порожні доведення очевидного, а мають сконцентруватись на послідовному і системному врегулюванні, взаємоузгодженні та розвитку елементів гуманітарного та соціокультурного простору з їх безумовною україноцентричною орієнтацією. Так, увазі мають підлягати такі гуманітарні сфери як освіта і наука, мова, історія та культура, релігія, інформація, ЗМІ, мистецтво і дозвілля тощо. Дослідження еволюції феномену маргінального і включення його в суспільні процеси підтверджують ці думки. Проте, означені аспекти підвищення дієвості політики гуманітарної безпеки держави мають за своїми змістовними та процесними характеристиками постійно співвідноситись з нинішнім іманентно плинним станом суспільної та індивідуальної свідомості: так, «боротьба» з маргінальністю результативною не постане, а лише її доцільне врахування як неминучої даності сучасного постіндустріального глобалізованого суспільства в контексті наростаючої урбанізації.

10. Відповідно, особистісно-індивідуальні, суб'єктивні виміри маргіналізації населення в Україні є визначальними для цього процесу сьогодні. Маргінальність має глибоко екзистенційний, феноменологічний характер.

Ідентичність в будь-якій сфері людської життєдіяльності сьогодні залежить і детермінується в першу чергу смислоутворюючими стрижнями формування життєвого стилю, рефлексії власної соціальності та екзистенційності, що проявляється в особистісних виборах життєвих стратегій сучасної людини. Тиск, що спричиняє на людину сьогодні відсутність економічного та, відповідно, психологічного добробуту, зuboжіння і ризик постійної бідності, відсутність дієвих гарантів, відчуття незахищеності та вразливості постає значно більш небезпечним в його сучасній суб'єктивній рефлексії. В традиційному суспільстві у бідних і убогих були чітко визначені характеристики, соціальна роль, місце і спосіб поведінки. Це було більш ніж прогнозовано. Сьогодні бідна і незахищена людина може поставати в будь-якій персоні, що ззовні не несе відповідних характеристик і не проявляє відповідних вчинків, проте маргіналізується значно інтенсивніше. Так, наприклад, явище прекаріату як прошарку, який зовнішньо не несе ознак бідності чи соціального виключення, проте глибоко переживає дане становище, і, відповідно до цих переживань, здійснює життєві вибори і формує стратегії.

11. В умовах визначального впливу суб'єктивованих вимірів маргіналізації бідність і зuboжіння постають безпрецедентним джерелом гуманітарних загроз. З іншого боку, цей фундамент знаходить своє продовження та употужнення в прояві об'єктивованих чинників формування гуманітарних загроз вже власне соціокультурного характеру (дестабілізація мовного середовища, неефективність системи освіти, дисгармонія та політична заангажованість релігійних інститутів, відсутність послідовного та достатнього розвитку культури тощо). Проте, всі ці аспекти маргіналізації сьогодні як загрози гуманітарної безпеки вже не мають абсолютного характеру впливу: міра їх ризиковості остаточно визначається специфікою рефлексивного переломлення через суб'єктивну сферу постійно перехідної, плінної, внутрішньо маргіналізованої свідомості сучасної людини.

12. Так, стосовно потреб безпеки гуманітарного простору країни та задач державної політики в цій сфері важливими і перспективними є наступні аспекти. В портреті майбутньої людини можна вбачити високу міру незалежності, самостійності від суспільної думки, заміні орієнтації на споживання прагненням до рівноваги, відповідальності перед собою та широті інтересів. Очевидною є наявність динаміки нової системи зв'язків, побудованої навколо самоконструйованої ідентичності. Проте, для самостійного конструювання ідентичності необхідний високий рівень особистісного розвитку, інакше цей процес перетворюється у відсутність ідентичності. Тож, це є наріжний камінь проблеми маргінальності в умовах соціокультурних трансформації сучасного українського суспільства, що водночас являє можливість узгодити стабілізуючі заходи політики гуманітарної безпеки зі плінністю самого їх об'єкту.

**Основні положення дисертаційного дослідження
викладені у таких публікаціях автора:**

Монографії:

1. Ємельяненко Є.О. Виклики та загрози маргіналізації українського суспільства: гуманітарний вимір: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2016. 388 с.

2. Ємельяненко Є.О. Діяльнісна природа громадянської активності. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства [монографія]; Ред. В.П.Бех, наук.ред. Г.О.Нестеренко. К.: Вид-во НПУ мені М.П.Драгоманова, 2011. С.153-177.

3. Ємельяненко Є.О. Проектувальна активність особистості: моделювання соціально-політичної поведінки. Особистість у дискурсі саморозгортання інформаційної цивілізації : монографія / під ред. В. П. Беґа. К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. □С.231-335.

4. Ємельяненко Є.О. Стимуляційні функції та компетенції викладачів. Управлінські компетенції у професійній діяльності викладача: колективна монографія / ред.кол. В.П.Андрущенко, Г.О.Нестеренко, Є.О.Ємельяненко та ін. К.: Аграр Медіа Груп, 2015. С.167-184.

Наукові статті у фахових виданнях України:

5. Ємельяненко Є.О. Антропологічний вимір феномену мислення в історії філософської думки // Гілея (науковий вісник): Зб. наук. праць / Гол. ред. В.М.Вашкевич. 2011. Вип.44. С.268-279.

6. Ємельяненко Є.О., Лук'янова О.І. Походження даосизму в контексті проблеми викладання філософських дисциплін у вищих навчальних закладах // Гілея (науковий вісник): Зб. наук. Праць. 2011. Вип. 51. С.208-216.

7. Ємельяненко Є.О., Девочкина Н.М. Вплив соціально-політичних трансформацій на специфіку культурного середовища // Гілея (науковий вісник): Зб. наук. Праць. 2012. Вип.61. С.447-453.

8. Ємельяненко Є.О. Формування естетичного світогляду українців в контексті особливостей національної ментальності // Гілея (науковий вісник): Зб. наук. праць. 2012. Вип.57. С.307-314.

9. Ємельяненко Є.О. Прояв маргінальності серед молоді: особливості молодіжного дозвілля // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2013. Вип. 75. С.241-243.

10. Ємельяненко Є.О. Хто живе на краю? (або маргінал ХХІ століття) // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2013. Вип. 76. С.112-115.

11. Ємельяненко Є.О. Витоки та підґрунтя феноменів маргінального // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2014. Вип. 84. С. 314-318.

12. Ємельяненко Є.О. Конструювання маргінальності та агенти цього процесу // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2014. Вип. 86. С.178-181.

13. Ємельяненко Є.О. Прояви маргінальності в гетерогенних групах: проблеми формування компетенцій викладача в межах інклюзивної освіти // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2014. Вип. 87. С.215-218.

14. Ємельяненко Є.О. Особливості репрезентації форм маргінального в різні історичні епохи // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2014. Вип. 88. С.156-160.

15. Ємельяненко Є.О. Маргінальна свобода як сутність людської екзистенції // Культурологічний вісник. Вип.34. 2015 р. С.143-147.

16. Ємельяненко Є.О. Урбаністичні перспективи і свобода сучасної людини // Вісник КНТЕУ. Вип.2 (101). 2015. С.60-72.

17. Ємельяненко Є.О. Перехідність та маргінальність в епоху глобалізації // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2014. Вип. 98. С.222-226.

18. Ємельяненко Є.О. Проблема меншин у визначенні маргінальних груп: бідність та безчесність як фактори стигматизації та накладання табу // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2015. Вип. 100. С.158-162.

19. Ємельяненко Є.О. Російська мова як лінгва франка в Україні: семантичне навантаження та функціональна роль // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2016. Вип. 104. С.107-111.

20. Ємельяненко Є.О. Поведінкові стратегії маргінальної особистості // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2016. Вип. 106. С.204-207.

21. Ємельяненко Є.О. Добробут та самопочуття населення як пріоритети політики гуманітарної безпеки держави // Стратегічні пріоритети. Вип.2. 2016. С.124-130.

22. Ємельяненко Є.О. Маргінальність як джерело дійсної екзистенції та парадокс людського буття // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2016. Вип. 107. 237-239.

23. Ємельяненко Є.О. Релігійна ідентичність та маргінальність як інтегративне ядро національного самовизначення в Україні // Гілея (науковий вісник): Зб.наукових праць. 2016. Вип. 108. С.183-186.

Закордонні фахові публікації:

24. Yemelyanenko Ye.O. Islamism as a marginal reaction of Mohammedan countries on policy of energy and fuel // Journal of Modern Science. Tom 3-/18-2013. Józefów, 2013. P.259-279.

25. Ємельяненко Е.О. Экзистенциально-личностные предпосылки маргинализации // Jurnal Azərbaycan Gənc Alim, Aspirant və Magistrələr Cəmiyyətinin təşəbbüsü və Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunmuşdur. №11. Bakı, 2014. С.9-13.

26. Yemelyanenko Ye.O. Prospects of the Ukrainian national identity formation by means of cultural policy and patriotic education // Modern tendencies in pedagogical science in Ukraine and Israel: the way to integration. Ariel university. Ariel. Issue #6. 2015. P.389-398.

27. Ємельяненко Е.О. Бедность и социальная эксклюзия в контексте процессов маргинализации: взаимодействие и взаимоисключение // Jurnal Azərbaycan Gənc Alim, Aspirant və Magistrələr Cəmiyyətinin təşəbbüsü və Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunmuşdur. №2 (26). Bakı, 2016. P.123-127.

28. Yemelyanenko Ye.O. Diversity Management Strategies for the Adaptation of Educational systems to the Challenges of Social Marginalization // International Dialogues on Education: Past and Present. Volume 3. Number 3. 2016. P. 49-57.

Інші публікації:

29. Ємельяненко Є.О. Гендерна маргінальність в освітньому середовищі: вчора, сьогодні, завтра // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження». Острог. 2015. Вип.І. С.55-65.

30. Ємельяненко Е.О. Маргинальность как предпосылка формирования одаренности личности // Материалы Международного Конгресса «Поддержка одаренности - развитие креативности» 23-26 сентября 2014 г. Витебск (Республика Беларусь). С.115-116.

31. Ємельяненко Є.О. Маргінальність в умовах промислового міста в контексті інтенсифікації соціокультурних процесів // Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Гуманітарне знання у соціально-правовому дискурсі», 26 вересня 2014 року, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Полтавський юридичний інститут. С.35-37.

32. Ємельяненко Є.О. Маргінальність особистості та формування громадянської компетентності: проблема взаємодії // Матеріали Круглого столу «Компетентність особистості в контексті сучасних соціальних трансформацій» Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Полтавський юридичний інститут 28 лютого 2014 року. С.188-189.

33. Ємельяненко Є.О. Маргінальність світоглядно-ціннісних настанов молоді як стратегічний виклик компетентності викладача ВНЗ // Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції «Управлінські компетенції викладача вищої школи», яка відбудеться на базі НПУ імені М.П. Драгоманова 28 лютого 2014 р. С.125-127.

34. Ємельяненко Є.О. Маргінальність як помежеве визначення реальності // Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни в умовах глобальних конфліктів» (24 квітня 2015 року, м. Запоріжжя). С.97-99.

35. Ємельяненко Є.О. Спрямованість соціальних інвестицій в контексті маргіналізації суспільства // IV Міжнародній науковій конференції «Соціальне прогнозування та проектування: модернізація політичної системи України» 28 березня 2014 року м. Запоріжжя, ЗНУ. С. 112-115.

36. Ємельяненко Е.О. Поликультурность современной социальной среды как причина проявления маргинальности в практиках досуга молодежи // Материалы Международной научно-практической конференции «Этнопедагогика: история и современность» 17-18 октября 2013 года УО МГПУ им. И.П. Шамякина. г.Мозырь.С.28-30.

37. Ємельяненко Є.О. Порушення ідентифікації в урбаністичному середовищі міста як чинник етнонаціональної та соціально-політичної індиферентності // Матеріали II (VIII) Міжнародної науково-практичної конференції «Ціннісний вимір політичної діяльності: сепаратизм як фактор політичної нестабільності», Херсон, 26-27 червня 2015 р. С.86-88.

38. Ємельяненко Є.О. Професійна стратифікація в умовах мозаїчної культури: роль освіти як чинника інкультурації // Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах» (25 березня 2016 року, м. Запоріжжя). С.88-89

АНОТАЦІЇ

Ємельяненко Є.О. Маргіналізація сучасного українського суспільства в умовах соціокультурних трансформацій (безпековий вимір). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2017.

Вихідною ідеєю роботи є уявлення про маргінальність як екзистенціаль «буття-в-переході», буття на межі. Аналізуються просторовий та темпоральний виміри сутності маргінального у їх взаємозв'язку. Систематизуються різні модуси маргіналізації в розрізі її сфер, суб'єктів та агентів. Процес маргіналізації і сьогодні традиційно детермінується зовнішніми чинниками. Проте їх вплив сьогодні набагато сильніше опосередкований та визначений наперед екзистенційним переживанням власного пограничного стану та ускладнення ідентифікаційних процесів. Стверджується домінуючий вектор розгортання маргіналізації в постмодерному суспільстві у напрямку від визначальної суб'єктивованої внутрішньої динамічної тенденції до об'єктивованих зовнішніх соціально-економічних та соціокультурних локальних втілень.

Розкриваються характерні риси та поступ трансформацій проявів та форм маргінального в різні історичні епохи. Обґрунтовується зростання масштабів та інтенсивності динаміки процесів маргіналізації в умовах урбанії, при чому зауважується, що тенденції урбанізації як зміни міського середовища життєдіяльності людини та маргіналізації як тенденції соціокультурних трансформацій постають непросто взаємопов'язаними, а посилюючими одна одну.

У дослідженні вибудовується послідовність взаємодії різних модусів маргіналізації, при чому соціально-економічний модус займає положення фундаментального у його рефлексивному взаємозв'язку з особистісно-індивідуальним модусом. Власне соціокультурні умови маргіналізації представлені в українському суспільстві різнобічно та достатньо різноманітно торкаються питань етнічної ідентичності, мови, релігії, народної культури та побуту, проте історично сформовані як плюральні, то ж набувають свого потужного звучання лише у комбінації з іншими (фізичними, соціально-економічними, соціально-психологічними, індивідуально-особистісними тощо). І все ж, не дивлячись на те, що економічні чинники як і раніше постають базою маргіналізаційних процесів, все ж свого сучасного оформлення в постмодерному суспільстві вони отримують лише через реалізацію

екзистенційно вкоріненої в людині глибинної сутності маргінального як прагнення зміни.

Тож, запити безпеки гуманітарного простору країни, його гармонізації, збереження гуманістичних основ українського суспільства так необхідних для сталого розвитку, відтворення та збереження людського потенціалу мають відштовхуватись від якісної зміни розгортання маргінальності як феномену в сучасному суспільстві у її русі від маргінальних осередків до цілковито маргіналізованих мас. В таких умовах маргінальна свобода постає одночасно і загрозою, тобто внутрішнім рушієм, поштовхом транзитивних процесів, і новим середовищем зростання людського гуманізму, свободи вибору, толерантності та можливостей само ідентифікації без її жорсткого прив'язування до чинників зовнішнього соціального впливу.

Ключові слова: маргінальність, маргіналізація, екзистенціал, ідентичність, соціокультурний простір, соціокультурні трансформації, транзитивне суспільство, гуманітарний простір, гуманітарна безпека.

Yemelyanenko Y.O. The marginalization of the modern Ukrainian society in the conditions of social and cultural transformations (security context). – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophical Sciences on speciality 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

The initial idea of investigation is the idea of marginality as an existential «being-in-between», «being-in-transition», «being-on-the-verge». The spatial and temporal dimensions of the essence of the marginal in their interrelation are analyzed. Different modes of marginalization are systematized in the context of its spheres, subjects and agents. The process of marginalization today is traditionally determined by external factors. However, their influence today is much more mediated and predetermined by the existential experience of its own border state and the complication of identification processes. The dominant vector of the deployment of marginalization in the postmodern society is asserted in the direction from the determining subjective internal dynamic tendency to objectified external socio-economic and socio-cultural local incarnations.

The research is based on a philosophical concept that defines the extent of all phenomena of individual and social existence of man, including them in the general context of ontological integrity. Based on this notion of human existence, the phenomenon of marginalization appears an organic component of a holistic life world. In it reflects all transitional states both in their spatial and temporal dimensions, which is the fundamental basis of change.

This context directed research into the multifactor approach to the subject: the use of historical and philosophical substantiation of the mechanisms of the formation and transformation of marginality, the construction of historical and comparative models of social development in order to clarify the fundamental characteristics of

marginalization in its socio-cultural and anthropological manifestations, the combination of philosophical and non-philosophical contexts, synthesis various methods of analysis.

Sources of research concentrate around the scientific work of representatives of domestic and foreign philosophical, sociological, psychological, cultural science. In addition, it was necessary to rely on the results of theoretical, applied and empirical inventions of social scientists, an analysis of the leading practical experience in implementing humanitarian policy measures and maintaining an adequate level of humanitarian security both within the national community and internationally, including the protection of human rights, the realization of the principles sustainable development, overcoming of discrimination, elimination of conflict interaction and ensuring the rational functioning of the post-conflict environment, implemented I practice the level of care, quality of life, physical and spiritual health, etc. These materials contribute to a deeper and more comprehensive approach to the study of the problem. The main attention is focused on the theoretical and methodological approaches that are used for the analysis and study of determinants of social transformations, the determination of the place and role of a person in the system of social relations, problems of human development, the formation of its values, ideals, mechanisms of work of mind.

The characteristics and progress of the transformations of manifestations and forms of marginal in different historical epochs are revealed. The growth of the scale and intensity of the dynamics of marginalization processes in urban conditions is substantiated, in which it is noted that the tendencies of urbanization as a change in the urban environment of human life and marginalization as a tendency of socio-cultural transformations are not easily interconnected but mutually reinforcing.

The study builds the sequence of interaction between different modes of marginalization, in which the socio-economic mode occupies a fundamental position in its reflexive relationship with the individual-individual mode. Actually, the socio-cultural conditions of marginalization are presented in Ukrainian society in a diversified and diverse way concerning issues of ethnic identity, language, religion, folk culture and everyday life, which historically formed as plural, and also acquire their powerful sound only in combination with others (physical, socio-economic, socio-psychological, individual-personal, etc.). And yet, despite the fact that economic factors continue to be the basis of marginalization processes, they still receive their contemporary design in a postmodern society only through the realization of the existentially rooted in man of the deep essence of the marginal as a desire for change.

Therefore, the demands of the security, protection and safety of the humanitarian space of the country, its harmonization, preservation of the humanist foundations of Ukrainian society so necessary for the sustainable development, reproduction and preservation of human potential should be based on a qualitative change in the development of marginalization as a phenomenon in a modern society in its movement from marginal elements and parts to entirely marginalized masses. In such conditions, marginal freedom appears at the same time as a threat, that is, an internal motive, an impetus for transitive processes, and a new environment for the

growth of human humanity, freedom of choice, tolerance and opportunities for self-identification without its strict attachment to factors of external social influence.

Keywords: marginality, marginalization, existential, identity, socio-cultural space, socio-cultural transformations, transitive society, humanitarian space, humanitarian security.

Емельяненко Е.О. Маргинализация современного украинского общества в условиях социокультурных трансформаций (контекст безопасности). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2017.

Исходной идеей работы является представление о маргинальности как экзистенциал «бытие-в-переходе», бытие на грани. Анализируются пространственное и темпоральное измерения сущности маргинального в их взаимосвязи. Систематизируются различные модусы маргинализации в разрезе ее сфер, субъектов и агентов. Процесс маргинализации и сегодня традиционно детерминирован внешними факторами. Однако их влияние сегодня гораздо сильнее опосредованно и предопределено экзистенциальным переживанием собственного пограничного состояния и усложнений идентификационных процессов. Утверждается доминирующий вектор разворачивания маргинализации в постмодерном обществе в направлении от определяющего субъективированной внутренней динамической тенденции к объективированных внешних социально-экономических и социокультурных локальных воплощений.

Раскрываются характерные черты и развитие трансформации проявлений и форм маргинального в разные исторические эпохи. Обосновывается рост масштабов и интенсивности динамики процессов маргинализации в условиях урбанизации, причем отмечается, что тенденции урбанизации как изменения городской среды жизнедеятельности человека и маргинализация как тенденция социокультурных трансформаций не просто взаимосвязанными, а являются взаимоусиливающими.

В исследовании выстраивается последовательность взаимодействия различных модусов маргинализации, причем социально-экономический модус занимает положение фундаментального в его рефлексивной взаимосвязи с личностно-индивидуальным модусом. Собственно социокультурные условия маргинализации представлены в украинском обществе неоднозначно и достаточно разнообразно; они затрагивают вопросы этнической идентичности, языка, религии, народной культуры и быта, однако исторически сложившиеся как плюральные, они приобретают свое мощное звучание только в сочетании с другими (физическими, социально-экономическими, социально-психологическими, индивидуально-личностными и т.д.). И все же, несмотря на то, что экономические факторы по-прежнему возникают базой процессов маргинализации, все же свое современное оформление в постмодерном

обществе они получают только через реализацию экзистенциально укорененной в человеке глубинной сущности маргинального как стремления к изменению.

Поэтому, потребности безопасности гуманитарного пространства страны, его гармонизации, сохранение гуманистических основ украинского общества так необходимых для устойчивого развития, воспроизводства и сохранения человеческого потенциала должны отталкиваться от качественного изменения маргинальности как феномена в современном обществе в ее движении от маргинальных групп к полностью маргинализированным массам. В таких условиях маргинальная свобода становится одновременно и угрозой, то есть внутренним двигателем, толчком транзитивных процессов и сдвигов в поле идентичности, и, в то же время, новой средой роста человеческого гуманизма, свободы выбора, толерантности и возможностей самоидентификации без ее жесткого привязывания к факторам внешнего социального воздействия.

Ключевые слова: маргинальность, маргинализация, экзистенциал, идентичность, социокультурное пространство, социокультурные трансформации, транзитивное общество, гуманитарное пространство, гуманитарная безопасность.

НБ НПУ

імені М.П. Драгоманова

100431994

Відповідальний за випуск *Кудінов І.О.*
Підписано до друку 28.10.2017. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 1,8.
Наклад 100 прим. Зам. № 28/10-1.
Віддруковано з оригіналів.

ТОВ «КСК-Альянс»
Свідоцтво серія ДК № 3068 від 24.12.2007 р.

пр. Соборний, 91/77, м. Запоріжжя, 69095
(095) 601 33 99, (067) 755 93 44

skype Gmail
KSK.ALLIANCE

КСК
альянс